

as well as labour and family relations, property relations in the economic sphere and other non-civil relations in cases stipulated by law).

В статті розглядається система отношений, регулируемых гражданским законодательством Украины. Делается вывод, что предметом гражданско-правового регулирования являются отношения, регулируемые гражданским законодательством Украины. Эта группа общественных отношений, в свою очередь, включает гражданские и негражданские отношения.

СТРУКТУРНІ ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМИ ПРАВОЧИНІВ

Ясечко С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті розглядаються питання щодо генези поняття «система» та визначення основних загальних рис даної категорії. Аналізуючи їх, маємо можливість виділити загальні риси категорії «система», структурні властивості системи та можливість систематизації правочинів з нематеріальними благами.

Ключові слова: система, системний підхід, структура, координація, субординація, правочин, нематеріальні блага.

Проблема класифікації і систематизації нематеріальних благ привертає увагу цивілістів достатньо давно. Однак якщо при обговоренні питань, пов'язаних з поняттям, змістом, ознаками нематеріальних благ у науці цивільного права поступово було вироблено єдиний підхід, то стосовно систематизації правочинів з нематеріальними благами цього не сталося. Більше того, розробленість з теоретичного боку можливої системи правочинів з нематеріальними благами значно відставала від ступеня розвитку їх сутності. Правильне наукове уявлення про систему правочинів з нематеріальними благами має велике значення як для теорії, так і для практики. Адже в доктрині права існує система юридичних фактів, також існує система договорів, а от система правочинів залишилась поза увагою, хоча вона є тезаурусом. виправлення такої ситуації дасть можливість, по-перше, визначити прогалини в законодавстві та їх усувати, також дасть змогу зміцнювати законність таких правочинів і правильне застосування норм права, оскільки будь-яка норма діє не ізольовано, а в сукупності з іншими нормами.

Останнім часом відбувається актуалізація системних досліджень. Як стверджують науковці, це зумовлено тим, що практичною необхідністю цілісного, системного і комплексного освоєння й перетворення природних і соціальних умов життя, а також тим, що сучасне теоретичне і практичне знання та діяльність поглиблюються, спеціалізуються і диференціюються, загальна картина суспільного буття, суспільна практика немов розпадаються на окремі, на перший погляд не пов'язані між собою, відособлені один від одного фрагменти або форми діяльності. Виникає необхідна проблема не тільки в систематизації знання та діяльності, а й в їх інтеграції, синтезі, відновленні загальної картини суспільного буття, суспільної практики в цілому [1, с. 242].

Проблематика систематизації правочинів з нематеріальними благами полягає у такому:

– попри широке їх використання у сфері суцього, вони жодним чином не врегульовані у позитивному праві, що породжує різноманітну судову практику з даної категорії справ;

– правочини з нематеріальними благами потребують доктринального підґрунтя та виваженої імплементації у механізмі правового регулювання;

– законодавство чітко не визначило місце правочинів з нематеріальними благами в системі правочинів цивільного права.

Дослідження системного підходу до правочинів з нематеріальними благами передбачає спочатку відповідь на запитання, що таке системний підхід і яка його роль в науці. Ключовим терміном поняттєвого апарату системних досліджень є поняття «система», яке має глибоке коріння. Ще у давнину люди намагалися зрозуміти, як влаштований світ, з чого складається той чи інший предмет, які зв'язки існують між предметами і явищами. У процесі еволюції людської практики та мислення з накопичуванням знань виникала потреба в їхньому упорядкуванні. У пошуках нових шляхів до розв'язання наукових проблем з'явилися паростки системного підходу, основною змістовною складовою якого є система.

Під системою (*від дав.-грец. σύστημα* – поєднання, устрій, утворення) розуміється сукупність якісно визначених елементів (зміст системи), між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія (структура системи), або це «щось ціле, що становить собою єдність закономірно розташованих і тих, що перебувають у взаємному зв'язку, частин».

Тлумачний словник В. Даля визначає систему як план, порядок розташування частин цілого, визначене улаштування, хід чого-небудь у послідовному, доладному порядку [2]. Словник Webster's Revised Unabridged Dictionary (1913) містить визначення системи як сукупності об'єктів, підпорядкованих чітко або за якимось особливим порядком, як правило, логічним або науковим; єдине ціле об'єктів, пов'язаних якимось спільним законом, принципом, або метою; постійне об'єднання принципів або елементів, які становлять єдине ціле [3].

За словником Д. Ушакова, системою є будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин [4]. За словником С. Ожегова та Н. Шведової (друга половина XX ст.), система – це щось ціле, що являє собою єдність частин, які закономірно розташовані і перебувають у взаємному зв'язку [5]. За словником Merriam-Webster's Collegiate Dictionary система – це: 1) постійно взаємодіючі або взаємозалежні елементи групи, які формують єдине ціле; 2) організаційно впорядкована сукупність доктрин, ідей чи поглядів, які зазвичай обґрунтовують механізм функціонування системного цілого [6]. Тлумачний словник української мови визначає систему як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [7].

Аналізуючи вищенаведене, маємо можливість виділити головні загальні риси категорії «система»: цілісність, єдність елементів, комплексність (сукупність елементів), упорядкованість розташування та взаємопов'язаність її складових частин. Проте існує велика кількість визначень поняття «система» залежно від контексту, цілей і галузі знань, де воно використовується.

У словнику філософії система визначається через категорію, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їх зв'язків з елементами інших систем і задає онтологічне ядро системного підходу [8].

І. Кант застосовує поняття «система» не тільки в онтологічному сенсі, а й в гносеологічному, розуміючи під системою єдність різноманітних знань, пов'язаних спільною ідеєю. Розвиток поняття «система» знайшов продовження в дослідженнях Й. Фіхте, який визнавав системність наукових знань, але спрощував її до системності форми, а не змісту. Г. Гегель розглядав предмети як органічну цілісність: «Будь-який предмет – це щось ціле. Як ціле він складається з частин, а частини – з елементів. Відповідно, щоб пізнати предмет (отримати поняття про нього), необхідно спочатку виявити всі його частини та елементи, а потім подумки зв'язати їх воедино так, щоб вийшло розуміння цілого. ... Але поодинокі предмети існують не самі по собі, не ізольовано від решти світу. Вони утворюють організовані системи. Такі системи також є цілим, і тому визначають собою зміст усіх своїх частин та елементів. Отже, щоб отримати всебічне розуміння поодинокого предмета, необхідно вивчити не тільки сам предмет, а й ту систему (загальність), якій він належить. Тільки при такому підході поняття предмета буде визначено як з боку його одиничності, так і з боку його загальності» [9].

У соціологічному словнику система визначається як сукупність або група елементів або частин (наприклад, організм або машина), організована з певною метою і стосовно навколишнього середовища. Такі системи можуть бути природними або штучними і включають соціальні системи. Отже, суспільство або соціальна організація в цьому значенні є системою [10].

Утопісти-соціалісти Ф. Фур'є, К. Сен-Сімон, Р. Оуен розвивали ідеї взаємозв'язку і гармонії, інтеграції, проектування та конструювання соціальних систем. Створивши цілісну систему знань про суспільство, в якій системність є системним підходом, методом наукового пізнання, К. Маркс почав розглядати систему з позицій матеріалізму. Ф. Енгельс сформулював уявлення про об'єктивний світ як нескінченно велику, вічну, неоднорідну систему, яка розвивається сама по собі; визначив наявність загального об'єктивного взаємозв'язку і взаємозумовленості у природі; обґрунтував ідею організації не тільки на рівні природи, а й на рівні суспільства.

У філософії нового часу поняття системи використовувалося при дослідженні наукового знання; при цьому спектр пропонованих рішень був дуже широкий – від заперечення системного характеру науково-теоретичного знання (Е. Кондільяк) до перших спроб філософського обґрунтування логіко-дедуктивної природи систем знання (І. Ламберт та ін.) [11].

У XX ст. поява загальної теорії систем Л. Берталанфі знову повернула онтологічне розуміння системи, але в іншому – логіко-методологічному аспекті. Почалося обговорення різноманіття властивостей «органічних цілих». Об'єкт знову розглядається як складний, з безліччю властивостей, якостей та їх взаємозв'язків.

Цей період позначився відмовою від таких світоглядних позицій, як елементаризм (який стверджував, що складні явища можна зрозуміти тільки через їх елементарні складові) та механіцизм (що зводив складні закономірності розвитку до найпростіших законів механіки). Цілісність, за визначенням С. Щерби, О. Заглади, виступає як узагальнена характеристика об'єктів, як єдність частин у їх різноманітних зв'язках. Орієнтація на принцип цілісності надає можливість перебороти обмежені способи дослідження: елементаризм (розчленування цілого на частини), механіцизм (розуміння цілого як суми частин) та редукціонізм (зведення складного до простого). Дослідження цих категорій сприяло розвитку системного підходу до пізнання різних об'єктів, відкрило шлях до

формування категорій «елемент», «структура», «система». Поняття зв'язку сприяло становленню та розвитку уявлень про способи упорядкованості різних об'єктів [12, с. 242].

Система, як зазначає Г. О. Туманов, – це «сукупність елементів відповідним чином упорядкованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих, внаслідок чого вони становлять цілісне утворення, що має специфічні системні ознаки» [13, с. 79]. В. Н. Сагатовський, який зробив спробу визначення категоріального апарату системного підходу, пише: «Система – це цілеспрямована функціонуюча конструкція, здатна до вирішення проблемної ситуації за умови відповідних зовнішніх обставин» [14, с. 75].

В. Н. Садовський та Е. Г. Юдін вірно зазначають, що «...вживання терміна «система» різними авторами та в різних науках суттєво відрізняються один від одного – і не лише за значеннями, що приписуються їм, але й, що більш важливо, за змістовними та формальними принципами, що лежать в їх основі: нерідко в їх використанні просто віддають данину моді або ж виходять з надзвичайно широкого розуміння зміни характеру досліджуваних об'єктів (системних об'єктів); інколи під їх вживання підводять філософську та загальнонаукову базу і т. ін. Якщо врахувати, що кожен дослідник опирається на своє розуміння поняття «система» ... то ми опиняємось перед фактично безкраїм морем відтінків у тлумаченні цього поняття» [15, с. 7].

На підставі типологічного аналізу групи із 40 визначень поняття системи В. Н. Садовський виділив три групи: 1) визначення систем як певних класів математичних моделей; 2) визначення систем через поняття «елементи», «відношення», «зв'язки», «ціле», «цілісність»; 3) визначення систем за допомогою понять «вхід», «вихід», «переробка інформації», «управління» [15, с. 56].

Доволі влучно, на нашу думку, висловився К. Боулдінг, який зазначав, що система «...є скелетом науки в тому розумінні, що її метою є розробка основ та структур систем, яким надаються плоть і кров окремих дисциплін та окремих предметів дослідження в їх русі до впорядкованого та послідовного тіла знань» [16, с. 124].

Системний підхід до дослідження складних динамічних цінностей надає змогу виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих її компонентів, а й взаємозв'язки та взаємодії їх на різних рівнях. Звідси відкривається можливість виявлення субстанційно-змістовної та організаційної багатшаровості систем, глибокого динамічного зв'язку та взаємозалежності субстанційно-змістовних частин, структур і функціонування явищ буття як складних цілісних організмів.

Для того, щоб побудувати систему правочинів з нематеріальними благами, нам потрібно спочатку визначитися, які існують види систем і яку з них ми будемо використовувати для нашого дослідження в майбутньому.

Взагалі сучасні системи в праві характеризуються великою кількістю елементів, безліччю зв'язків і взаємозв'язків, значним обсягом опрацьованої інформації. Такі системи називають складними, великими чи системами зі складною структурою.

Для систем, що складаються з великої кількості взаємопов'язаних підсистем, найбільш ефективно спочатку намітити основні підсистеми і встановити головні взаємозв'язки між ними, а потім уже переходити до детального моделювання механізмів функціонування різних підсистем.

Філософія може називати системою структуру як однозначне поняття. При цьому визначається, що структура – це загальнонаукове поняття, яке відображає той факт, що світ складається з окремих предметів з їх властивостями і взаємовідносинами. Говориться, що структура відображає ступінь розвитку суспільства, певну форму стійких зв'язків, які в ній склалися, відносин, сукупність груп та інститутів, що виникли на їх основі та забезпечують цілісність суспільства, збереження його властивостей при різноманітних внутрішніх і зовнішніх впливах [17, с. 381].

Характерною особливістю початкового етапу проектування є обмеженість інформації про властивості майбутньої системи, що змушує, в першу чергу, звертатися до структури системи та інформації, яка в ній міститься. Морфологічний опис має давати уявлення про будову системи. Глибина опису, рівень деталізації, тобто визначення, які компоненти системи розглядатимуться як елементарні (елементи), обумовлюється призначенням опису системи. Морфологічний опис ієрархічний. Конфігурація морфології дається на стількох рівнях, скільки їх потрібно для створення уявлення про основні властивості системи.

У структурному підході можна виділити два етапи: визначення складу системи, тобто повне перерахування її підсистем, елементів, і з'ясування зв'язків між ними. Морфологія системи починається з елементного складу, він може бути гомогенним (однотипні елементи); гетерогенним (різноманітні елементи); змішаним.

Однотипність не означає повної ідентичності і визначає тільки близькість основних властивостей. Гомогенність, як правило, супроводжує надмірність і наявність прихованих (потенційних) можливостей, додаткових резервів. Гетерогенні елементи спеціалізовані, вони економічні і можуть бути ефективними у вузькому діапазоні зовнішніх умов, але швидко втрачають ефективність поза цим діапазоном [18].

Структурні властивості систем визначаються характером і стійкістю відносин між елементами. За характером відносин між елементами структури поділяються на: багатозв'язкові, ієрархічні, змішані.

Найбільш стійкі детерміновані структури, в яких відносини або постійні, або змінюються в часі за детермінованими законами. Імовірнісні структури змінюються в часі за імовірнісними законами. Хаотичні структури характерні відсутністю обмежень, елементи в них вступають у зв'язок відповідно до індивідуальних властивостей. Класифікація здійснюється за домінуючою ознакою.

Структура відіграє основну роль у формуванні нових властивостей системи, відмінних від властивостей її компонентів, у підтримці цілісності та стійкості її властивостей стосовно зміни елементів системи в деяких межах.

Важливими структурними компонентами є відносини координації та субординації. Координація вистовлює впорядкованість елементів системи «по горизонталі». Тут ідеться про взаємодію компонент одного рівня організації. Субординація – «вертикальна» впорядкованість підпорядкування і субпідпорядкування компонент. Тут ідеться про взаємодію компонентів різних рівнів ієрархії.

Ієрархія (*hierosazche* – священна влада, *грец.*) – це розташування частин цілого в порядку від вищого до нижчого. Термін «ієрархія» визначає впорядкованість компонентів системи за ступенем важливості. Між рівнями ієрархії структури можуть існувати взаємини суворого підпорядкування компонентів нижчого рівня одному з компонентів вищого рівня, тобто відносини деревовидного порядку. Такі ієрархії називають сильними або ієрархії типу «дерево».

Однак між рівнями ієрархічної структури не обов'язково мають бути відносини деревовидного характеру. Можуть мати місце зв'язки і в межах одного рівня ієрархії. Компонент, який нижче, може підпорядковуватися кільком компонентам вищого рівня – це ієрархічні структури зі слабкими зв'язками.

Для ієрархічних структур характерна наявність керуючих і виконавчих компонентів. Можуть існувати компоненти, що є одночасно і керуючими, і виконавчими.

Розрізняють штивні і нештивні ієрархічні структури.

Система штивної ієрархічної структури має такі ознаки:

- у системі є один головний керуючий компонент, який має не менше двох зв'язків;
- є виконавчі компоненти, кожен з яких має тільки один зв'язок з компонентом вищого рівня;
- зв'язок існує тільки між компонентами, що належать двом сусіднім рівням, при цьому компоненти нижчого рівня пов'язані тільки з одним компонентом вищого рівня, а кожен компонент вищого рівня не менше ніж з двома компонентами нижчого.

Зрозуміло, що всі елементи і зв'язки даної структури не є рівноправними. Як правило, наявність ієрархії є ознакою високого рівня організації структури, хоча можуть існувати і неієрархічні високоорганізовані системи. Особливістю ієрархічних структур є відсутність горизонтальних зв'язків між елементами. У цьому сенсі дані структури є абстрактними побудовами, оскільки в реальній дійсності важко знайти виробничу або будь-яку іншу діючу систему з відсутніми горизонтальними зв'язками.

Морфологічний опис, як і функціональний, будується за ієрархічним принципом шляхом послідовної декомпозиції підсистем. Рівні декомпозиції системи, рівні ієрархії функціонального і морфологічного опису повинні збігатися. Морфологічний опис можна виконати послідовним розчленуванням системи. Це зручно в тому випадку, якщо зв'язки між підсистемами одного рівня ієрархії не надто складні. Найбільш продуктивними є описи з єдиним членуванням або з невеликим їх числом. Кожен елемент структури можна, у свою чергу, описати функціонально та інформаційно.

Як зазначає Л. В. Федюк, системний підхід до дослідження складних динамічних цінностей надає змогу виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих її компонентів, а й взаємозв'язки та взаємодії їх на різних рівнях. Звідси відкривається можливість виявлення субстанційно-змістовної та організаційної багатшаровості систем, глибокого динамічного зв'язку та взаємозалежності субстанційно-змістовних частин, структур і функціонування явищ буття як складних цілісних організмів [19, с. 59].

Таким чином, такі поняття як структура і система ототожнювати не варто. Структуру можна розглядати як побудову, сам поділ явища, а систему – як сам комплекс, уже вибудовану сукупність даного явища, поняття системи ширше за структуру.

Як зазначає Ю. П. Єгоров, одним із критеріїв систематизації правочинів є вчинення правочинів за сферою. Так, правочини можуть бути вчинені у сфері не лише майнових, а й особистих немайнових відносин [20, с. 30]. У цій сфері можуть вчинятися правочини стосовно суб'єктивних прав. Наприклад, передача права на об'єкт права інтелектуальної власності, права на інформацію, комерційну таємницю, ділову репутацію, особисті немайнові права інтелектуальної власності, право на ім'я, зображення фізичної особи, індивідуальність фізичної особи і т. ін. Тобто у сфері суцього вчиняються правочини з нематеріальними благами, і це потребує систематизації таких правочинів.

Отже, структурованість також притаманна системі правочинів з нематеріальними благами, у множинності нематеріальних благ є відносна внутрішня організація між собою. Єдність і цілісність нематеріальних благ полягає в тому, що в цивільному законодавстві вони складають між собою певний цілісний комплекс норм, які охороняють і регулюють такі відносини. І, нарешті, у своїй сукупності нематеріальні блага, як підгалузь, входять до системи більш високого порядку – системи

цивільного права. Отже, можна стверджувати, що сукупності правочинів з нематеріальними благами притаманні всі ознаки системи.

Список використаної літератури:

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М.: НОРМА, 2001. – 752 с.
2. *Даль В.* Толковый словарь Даля онлайн [Електронний ресурс] / В. Даль. – Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=37673>.
3. *Webster's Revised Unabridged Dictionary* [Електронний ресурс] // The University of Chicago, 1913. – Режим доступу: <http://machaut.uchicago.edu/?resource=Webster%27s&word=system&use1913=on>.
4. *Ушаков Д. Н.* Толковый словарь Ушакова. Что такое система? Значение и толкование слова sistema, определение термина [Електронний ресурс] / Д. Н. Ушаков. – Режим доступу: <http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov/s/sistema.html>.
5. *Ожегов С. И.* Толковый словарь Ожегова [Електронний ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Режим доступу: <http://www.ozhegov-shvedova.ru/19-741515/СИСТЕМА>.
6. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* [Електронний ресурс] // Eleventh edition. – 2003. – Режим доступу: <http://www.merriamwebster.com/dictionary/system>.
7. *Найповніший* тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovník.com>.
8. *Новейший* философский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philosophi-terms.ru>.
9. *Туфанов С. Н.* Классическая теория познания Вильгельма Гегеля [Електронний ресурс] / С. Н. Туфанов. – 2011. – Режим доступу: <http://www.hegel.ru/trufanov1.html>.
10. *Социологический словарь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/s/sistema.html>.
11. *Тарнавська Т. В.* Генеза понятия «система»: историчний огляд [Електронний ресурс] / Т. В. Тарнавська // *Духовність особи...: методологія, теорія.* – 2011. – Режим доступу: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/domtp_2011_6_18.pdf.
12. *Щерба С. П.* Філософія / С. П. Щерба, О. А. Заглада. – Житомир: Полісся, 2009. – 548 с. – 3-є вид.
13. *Туктаров Ю. Е.* Имущественные права как объекты гражданско-правового оборота / Ю. Е. Туктаров // *Актуальные проблемы гражданского права: сб. ст. – Вып. 6 / Под ред. О. Ю. Шиловостова.* – М.: НОРМА. – 2003. – С. 101–135.
14. *Сагатовский В. Н.* Опыт построения категориального аппарата системного подхода / В. Н. Сагатовский // *Философские науки.* – 1976. – № 3. – С. 75–77.
15. *Садовского В.* Исследования по общей теории систем / В. Садовского, Э. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – 520 с.
16. *Боулдинг К.* Общая теория систем – скелет науки / К. Боулдинг // *Исследования по общей теории систем.* – М., 1969. – (Прогресс). – С. 124.
17. *Лавриненко В. Н.* Философия: учеб. для вузов / В. Н. Лавриненко, В. П. Ратникова. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 584 с. – (Культура и спорт).
18. *Родионов И. Б.* «Теория систем и системный анализ» [Електронний ресурс] / И. Б. Родионов. – Режим доступу: <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/rodionov.html>.
19. *Федюк Л. В.* Система особистих немайнових прав у цивільному праві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. В. Федюк; Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 188 с.
20. *Егоров Ю. П.* Классификация сделок как отражение их правовой природы / Ю. П. Егоров // *Цивилистическая практика.* – 2007. – С. 28–47.

The article deals with the question of the genesis of «system», and identify the main common features of this category. Analyzing the above makes it possible to identify the main features of the general category of «system», the structural properties of the system, and the possibility of systematization of transactions with intangible benefits.

В статье рассматриваются вопросы генезиса понятия «система» и определение главных черт данной категории. Анализируя вышеизложенное, имеем возможность выделить общие черты категории «система», структурные свойства системы и возможность систематизации сделок с нематеріальними благами.